

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÖZEL TEŞEBBÜSLERE SAĞLANAN DEVLET DESTEKLERİ: KARAMÜRSEL ÇUKA, ŞAYAK VE FES FABRİKASI ÖRNEĞİ

Mehmet Emin YARDIMCI*

ÖZET: Osmanlı Devletinde 1840 yılından sonra devlet eliyle sanayileşme hamlesi gerçekleştirildi. Devletin gereksinmelerini karşılamak için kurulan fabrikalarda en önemli sorun teknoloji ve hammadde ithalinde yaşanan darboğazlar olmuştur. Kalifiye işgücü istihdamındaki yetersizlikler nedeniyle yabancı işgücü teminine gidilmiştir. İşgücü ve hammadde maliyetlerinin yüksekliği fabrikaların işleyişini olumsuz yönde etkiledi. 1880 yılından sonra kurulan özel sanayi teşebbüsleri devlet tarafından vergi muafiyetleri ile desteklendi. Karamürsel Çuka, Şayak ve Fes Fabrikası 15 yıl boyunca hammadde ithalinden alınan gümrük vergisi ve emlak vergisi muafiyeti ile desteklenmiştir. Karamürsel fabrikasına, arazi temini için kuruluş aşamasında kredi desteği verilmiştir. İmparatorluk genelinde talep edilen ayrıcalıklar Şûrây-ı Devlet Tanzimat dairesince karara bağlanarak, hayata geçirilmiştir. Devlet, özel fabrikaların teknoloji ve hammadde temini konusunda yaşanan problemlerini ortadan kaldırmak için teşvik sistemini geliştirmiştir.

Anahtar kelimeler: Karamürsel Çuka, Şayak ve Fes Fabrikası, Vergi muafiyeti, Osmanlı, Özel Fabrika, Teşvik.

JEL kodu: N4,N6,N7

THE GOVERNMENT GRANTS PROVIDED TO PRIVATE ENTERPRISES IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE EXAMPLE OF KARAMURSEL BAIZE, KERSEYS AND FES FACTORY

Abstract: In the Ottoman Empire, industrialization attempt was performed through the government after 1840. The major problem in the factories founded in order to meet the requirements of the state was the scarcities in the import of technology and raw materials. As a result of the inadequate employment of the qualified workforce, foreign workforce had to be preferred. The high cost of workforce and raw materials affected the operations of the factories in a negative way. The private industry enterprises founded after 1880 were supported with tax immunities by the government. Karamürsel Baize, Kerseys and Fes Factory was supported with customs and real estate tax immunities taken from the import of raw material for 15 years. Loan

* Yard.Doç.Dr. Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
emin.yardimci@kocaeli.edu.tr, S.yazar

support was provided for land supply to the Karamürsel factory during the foundation phase. The privileges demanded throughout the empire were realized after decided by the Council of State Tanzimat Department. The state developed the promotion system in order to eliminate the problems on technology and raw materials supply of the private factories.

Keywords: Karamürsel Baize, Kerseys and Fes Factory, Tax Immunity, Ottoman, Private Factory, Promotion.

1. Giriş

1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile yeni kanun ve yönetmelikler yürürlüğe konmuştur. Ülkenin iktisadi olarak kalkınması amaçlanmıştır. 1847-1848 yıllarında devlet eli ile kurulan işletmelerin kaynağı hazine-i hassa'dır. Zeytinburnu Demir Fabrikası, İzmit Pamuklu Kumaş Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası, Veli Efendi Basma ve Kumaş Fabrikası gibi işletmeler bu dönemde kurulmuştur (İhsanoğlu,1998:18).

1864'de faaliyete geçen Sanayi ıslah komisyonu yerli sanayiye himaye etmek amacıyla, yeni planlar geliştirdi. Gümrük tarifeleri yeniden gözden geçirilecek, Fuarlar tertip edilecek, Esnafların birleşerek şirket kurmaları desteklenecek ve meslek okulları açılacaktır.

Islah Komisyonu, şirketlerin kurulması konusunda tüm gayretlerine rağmen başarısız oldu. Yabancılara sağlanan ticari imtiyazlar Osmanlı sanayinin gelişini olumsuz yönde etkiledi. Yabancı şirketlerle rekabetin adaletli olması konusunda yerli şirketler hükümetlerde yeterli destek sağlayamadılar. Sanayinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen diğer problemler arasında alt yapı eksikliği, girişimcilerin tecrübesizliği, uzman işgücünün yokluğu ve sermaye kıtlığı gibi etkenleri sayabiliriz (Nazır ve Gülsoy,2009:146).

İthal malı teknoloji ile donatılan sanayi işletmeleri 1880'li yıllardan sonra yeniden faaliyete geçmiştir. Osmanlı devletinin yerli sanayi serbest ticaret antlaşmaları ile yabancı sanayiye karşı korunamamaktadır. Bu işletmelerin bir kısmı yerli, bir kısmı da yabancı sermayedarlar tarafından kurulmuştur. Bu firmalar ulaştırma masraflarının yüksek olduğu hammaddelerin ucuza temin edildiği ve düşük ücretlerin avantaj oluşturduğu dallarda ithal mallarıyla rekabet edebilmişlerdir. Büyük sanayi işletmeleri; 1. Dünya savaşına kadar pamuklu, yünlü ve ipekli tekstil dallarında üretim yapan fabrikalardır. İstanbul, İzmir ve Adana bölgelerinde faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarında yaklaşık olarak 5.000 işçi çalışmıştır (Pamuk,2009: 19).

2. Osmanlı'da Çuka Üretimi

Yün ipliğinin dokunması ve boyanması ile kullanıma hazır hale getirilmesi sonucunda ortaya çıkan ürüne "çuka" kumaşı adı verilir. Ekseriyetle erkeklerin giydiği palto ve yağmurluk gibi giysilerde kullanılır. Yeniçerilerin kışlık giysilerinde bu kumaştan faydalanılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi ile kurulan modern ordunun ihtiyaçları doğrultusunda devlet Çuka üretimi konusunda tedbir alma yoluna gitmiştir. Kaba dokunan yünlü kumaşa ise şayak adı verilir. Çuka üretimi, Selanik, Edirne, İstanbul, Bursa ve Şam gibi vilayetlerde yapılmakta idi. Yurt içi üretimin ihtiyaçları karşılamadığı dönemlerde Mısır, İran ve Avrupa Devletlerinden ihracat yolu ile Çuka gereksinimleri sağlanmıştır. En kaliteli kumaşlar Selanik'te üretilmiştir. Çukaların niteliği ve miktarı Devlet eliyle tespit edilmekte idi. Talebin fazla olması nedeniyle ilerleyen dönemlerde sadece rütbelilerin bu kumaştan yapılan, erbaşın ise aba ve şayaktan üretilen giysileri kullanması karara bağlanmıştır. 16. yüzyılda İngiltere, Fransa, Hollanda ve İtalya gibi Avrupa Devletlerinden Çuka ihracatı gerçekleştirilmiştir. Devlet 1582 yılında İstanbul'da satılan Çuka türlerinin fiyatlarını kontrol altına almıştır. Bodrum Han ve Çuhacı

Han'a nakledilen kumaşlar, loncalar tarafından kalite kontrolüne tabi tutulmuştur (Bozdemir,2011: 218).

Dokumacılık sanayi 19. Yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğu'nda aşama kaydetmiştir. Ülke içinde halkın ve devletin gereksinimleri karşılanmakta, üretim fazlası yaratılarak ihracat yapılmakta idi. 18. Yüzyılda İstanbul'da birer adet Çuka ve dokuma fabrikası kuruldu. İzmir'den İtalya, Fransa, İspanya gibi ülkelere dokuma ve yün ürünleri ihracatı gerçekleştirildi. Avrupa'dan ithal edilen kumaş ithalatının toplam tüketime oranı %3 nispetindedir. 1842'de İslimiye ve Balıkesir'de 1843'de İzmit'te Çuka fabrikaları kurulmuştur (Seyidanlıoğlu, 2009: 56).

1843'deki İzmit'te kurulan kumaş fabrikasında çalışan Belçikalı bir işçi şu ifadeyi kullanmıştır. "En iyi İngiliz ve Fransız makinelerine sahip olduğumuzu, en iyi yünlerin Saksonya ve benzeri yün üreten ülkelerden Trieste yolu ile ithal edildiğini ve bunların Fransız ve Belçikalılar tarafından işlendiğini göze alırsak yüksek kaliteli bir kumaş imal etmememiz çok garip olurdu. Bu ürüne Türk kumaşı diyemezsiniz. Bu sadece Türkiye'de Avrupa makineleri ve Avrupa malzemesi kullanılarak Avrupalı eliyle dokunmuş bir kumaştır". Kırım savaşının (1854-1856) sonucunda yaşanan mali sıkıntıları nedeniyle ilk sanayileşme hamlesi sona ermiştir (İhsanoğlu,1998: 19).

İthal edilen makine ve teçhizat için yüksek miktarlarda sermaye kullanılmakta, teknolojinin geliştirilememesi ile rekabet dezavantajı ortaya çıkmaktadır. Fabrika inşasının tamamlanması ve üretime geçilmesi ile ihtiyaç duyulan hammaddenin temini konusunda da yetersizlikler yaşandı. Geri kalmış teknolojinin yenilenmesi imkânı olmadığı için yeni teknolojinin transferi mali olarak imkânsız hale gelmiştir. Bu sorunlar fabrikaların kapanmasına veya üretimi elzem olan malların yüksek maliyete rağmen faaliyetlerini sürdürmelerine neden olmuştur. Dış borçlanmanın maliyeye giderek artan yükü, bütçede sanayi yatırımlarına ayrılan fonların da borç ödemelerine yönlendirildiği görülmektedir. (Kal'a, 2003: 253).

3. Karamürsel Çuka, Şayak ve Fes Fabrikası'nın Gümrük ve Emlak Vergisi Muafiyeti.

Karamürsel kazasında 1893 yılında kurulan Çuka fabrikasına 22.000 Osmanlı Lirası emlak vergisi tahakkuk ettirilmiştir. Şirket sahibi Mustafa Çengiç 4 Mayıs 1895'de Fabrika'nın 15 yıl boyunca emlak vergisinden ve ithal edilen boya, koyunyünü gibi hammaddelerin ithali için gümrük vergisi muafiyeti talebi ile Ticaret ve Nafia nezaretine başvurmuştur.

"Karamürsel kazasında tesis ve inşâ ittirilen Fes ve Şayak ve Çuka fabrikasında üç yüz on sene-i mâliyesi evasıtında imâlâta mübaşeret olunduğu halde mezkûr fabrikaya İzmid meclis idâresince hilâf-ı ahvâl emsâl muarîf-i inşâiyesi ve derunundaki âlât ve edâvâtın kıymetleri nazar-ı itibâra alınarak sene-i mezkûre ibtidasından itibâren yirmi iki bin Osmanlı lirası kıymet takdiriyle vergü tarh itdirildikten bahisle olbâbda bâzı ifadeyi ve mezkûr fabrikanın on beş sene müddetle emlâk vergüsünden ve haricden celb ve mübayaası mecburi olan birkaç nevi' boya yapağı gibi mevâd-ı ibtidâiye'nin Mustafa Çengiç imzâsı ve mührüyle verilen arzuhal leften sûbu vâlâlarına irsal kılınmağla maliye nezareti iktizâsına ifâ ve enbâsına himmet." (BEO 615.46085.1).

Rüsumat Emini, vergiye konu olan ithal edilecek hammaddelerin miktarının sınırlandırılmadığı ve üretim dışında da kullanılabilir maddelerden olmasından dolayı, gümrükten gelen hammaddenin fabrikada işlenmesinin Gümrük İdaresi tarafından kontrol edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rüsumat Emini, satın alınacak malların boya ve yün dışında hangi hammaddeleri kapsadığının bilinmediğini ve muafiyete tabi malların yıllık kullanım miktarlarının tespit edilmesinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır. 15 Yıl süresince

fabrikanın kullandığı hammadde miktarının önceden tahmin edilemeyeceğini belirtmiştir. Konu ile ilgili gümrük idaresine de bilgi verilmiştir.

Günümüzde ithal hammaddelerin ve ara malların, gümrük vergisi yükümlülüğünden muaf tutularak, gümrük gözetimi altında işlenmesi ve işlenmiş mamul maddenin serbest dolaşıma alınmasına izin veren Gümrük kontrolü altında işleme rejimi uygulanmaktadır. Rejim yüksek gümrük tarifesine tabi ithal mallarını kullanan girişimcilerin kullandığı yöntemdir (Selen, 2009: 95). Osmanlı gümrük sisteminde ise bu rejimin tatbik edilmesi mümkün değildi. Vergi muafiyeti için fabrika, gümrük idaresine ithal edeceği hammadde, makine, alet ve edevat listeleri düzenlemekte idi.

“İsti’ mâl olunacak mevâd-ı ibtidâiyenin boya, yapağıdan maâdâsının ne gibi şeyler bulunduğunu izâh buyurulduğu gibi mezkûr fabrika nâmına celb ve bilâ resm imrâr itdirilecek mevâd-ı ibtidâiyenin mikdarı gayr-i mahdûd olmasına ve mevâd-ı mezbûre fabrika haricinde dahi İsti’ mâl olunabilür şeylerden bulunması cihetiyle onların gümrükden imrârından sonra fabrikada sarf olunub olunmadığının gümrükçe kontrol idileceğine.....”(BEO 615.46085.3).

“Sanayi-i nesebe ve bâ husu boya ve elvâna aid terkibât-ı kimyeviye ve terbiyat-ı fenniye ile münasib bir sûretde tebdil ve tahvil itmekte olduğundan müddet-i muâfiyet olan onbeş sene için eşya ve boya ecnâsının şimdiden ta’yini mümkün ve sahih olamayacağı.....” (BEO 615.46085.4).

8 Aralık 1896’da Şura-i Devlet Meclisi kararı ile fabrika 1894 yılından başlayarak emlak vergisinden muaf sayıldı. Gümrük muafiyetini ise 15 yıl olarak sabitlendi. Rûsumat Emîni’ni itirazına rağmen verilen kararın gerekçesi olarak “Terakki-i Sanayi-i Dahiliye” Yurtiçi sanayinin geliştirilmesi ilkesi benimsendi.

“Karamürsel kasabasında inşâ edilmiş olan Fes ve Şayak ve Çuka fabrikasının onbeş sene müddetle emlak vergisinden ve haricden celb edilecek boya ve yapağı gibi mevâd-ı ibtidaiyesinin gümrük resminden afvı hususuna vaki’ olan istida’ ve şürây-ı devlet tanzimat dairesinden itâ olunan mazbata üzerine meclis-i mahsus vükelâ kararıyla bi’l-istizân şerefsadır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhı mücebince icray-ı icâbı rûsumât emanet ve Ticâret ve Nafi’a nezaret Celilelerine bildirilmiş olduğundan hazinece de ifây-ı muktezasına dair tastir buyurulmuş olan 18 Kanun-u sâni sene 311 tarihli buyuruldu-i sâmiye cevâbı zikr olunan muafinin kangı seneden mukarrer olduğuna olbâbdaki irade-i seniyyeden tasrih buyurulduğu cihetle bu karar ve irade’nin mukabiline şumulü olamayub binaenaleyh mezkûr fabrikanın tarih-i inşasından irâde-i seniyye-i mecûsenin şerefsuduru evahirine tesadûf iden üçyüz on bir senesi nihayetine degin iki senelik vergüsünün istifâsıyla muaffüyete üçyüz on iki senesinin mebd-i ittihazı lâzım gelür ise de hükm-ü muafiyetin fabrikanın inşası tarihinden itibaret olduğuna göre ber vech-i istidâ mebd-i muâfiyetin fabrikanın tarih-i inşasından itibâr idilmesi bu bâbda itâ buyurulan musaadeden maksad olan terakki-i sanayi dahiliye emrine mevafik olacağı beyanıyla istizan-ı muameleye dair maliye nezaretinden takdim olunan 28 Şevval sene 313 tarih ve yüzdört numaralı tezkere bi’l-muhabere Ticâret ve Nafi’a nezâretinden takdim olunan tezkere ile birleştirilerek Şürây-ı devlete havale buyurulmağla dahiliye dairesinde okundu.

Ticâret nezâretinin iş’arında müddet-i muafiyetin onbeş seneden ibâret olmasına ve bu misillü tesisanın hin-i teşekkülünde mazhar-ı müsaade oldukları halde tesis ve terakkilerine daha ziyade hizmet idilmiş olacağına ve ihsan buyurulan muafiyet-i mezkûre sanayi-i dahiliyenin terakkisi maksad-ı âlisine müstenid bulunmasına göre Muafiyetin ber-vech-i istidâ fabrikanın inşası tarihinden itibar idilmesi lüzumu der-miyan idilmiş ve şu halde maliye nezâretinin tervic-i iş’arı münasib görülmüş olduğundan istizan olunduğu vechile ifây-ı muktezâsının maliye nezaretine havalesiyle ticâret ve nafi’a nezaretine malumat itâsı tezkir kılınub olbâbda emr ve ferman hazret-i men-leh-ül-emrindir (İ. TNF 6/4).

“Karamürsel kasabasında inşâ edilmiş olan Fes ve Şayak ve Çuka fabrikasının onbeş sene müddetle emlak vergüsünden ve haricden celb edilecek boya ve yapağı gibi mevâd-ı ibtidâyesinin gümrük resminden afvı hakkında meclis-i mahsus-u vükela kararıyla bi'l-istizân şefersadır olan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi maliye nezâret celilesine led'el-tebliğ zıkr olunan muafiyetin kangısından mu'teber olduğu istifar idilmesi üzerine ihsan buyurulan işbu muafiyet sanayi-i dahiliye'nin terakkisi maksâd-ı âlisine müstenid bulunmasına göre meydan-ı muafiyetin fabrikanın inşâsı tarihinden itibar idilmesi hususunun nezaret-i müşârünileyhaya havâlesi ve ticâret-i nafi'a nezaret celilesine malumat itası tezekkiri olunduğuna dair şurây-ı devlet dahiliye dairesinden tanzim olunan mazbata leffen arz ve takdim kılınmış olmağla olbâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhi şerefmüteallik buyurulur ise mantuk-u münifi ittihaz olacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkim kılındı efendim.” Sadrazam Receb. *“Maruz-u Çaker Kemineleridir ki; Reside-i rest tanzim olub melfufuyla manzûr-u âli buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâretpenâhi şerefsudur buyurulmuş olmağla olbâbda emr ve ferman hazret-i veli-ül-emrindir.”* (İ. TNF 6/4)

4. Devlet'in Kumaş İhtiyacının Karşlanması

Polis ve ordunun üniformaların kullanılacak kumaş fabrikadan satın alınmıştır. 1904 ve 1906 yılları arasında Ordu teşkilatına, Kosova, Manastır ve Selanik'te görev yapan askerlerin üniforma ve yağmurluk üretiminde kullanılacak şayak satışı gerçekleşmiştir. Vergi muafiyetlerinin devletin ve ordunun kumaş ihtiyaçlarının karşılanması maksadını taşıdığı anlaşılmaktadır.

“Polis zâbitan ve neferâtına mahsus elbise ve kaputları tesis-i girdeleri olan Karamürsel fabrikası mensucâtının imâl ve itâsı hakkında nezâret-i behiyyelerine Vuku' bulan müracaatları üzerine cevâb-ı red verildikten ve ifâdât-ı asliyeden bahisle mezkûr elbise ve kaputları fabrikaları mensucâtın kabul ve imâli suretiyle icrây-ı münakasesi istidâina dair mezkûr fabrika şirketi tarafının verilen arzuhal leften irsâl kılınmış olmağla ifây-ı muktezâsına himmet” (BEO 894.066.98.91)

“Askeriye kıtaları için 322 senesinde imal olunacak elbiselerde kullanılmak üzere Karamürsel Fabrikası'ndan alınacak kumaşların bedeline mahsuben 300,000 kuruşun, bu senenin melbusat havalesi Kosova ve Manastır emvalinden ödenmesi.....” (TFR.I.AS. 3443)

“Karamürsel Fabrikası tarafından teslim olunan şayakın ücreti olan 155.230 kuruşun bu yılın melbusat havalesine mahsuben ibraz olunacak sened-i mahsus mukabilinde Selanik İdare-i Askeriye'sine ödenmesi.....” (TFR.I.AS. 3349)

“Karamürsel Fabrikası'ndan teslim edilen on bin metre şayakın ücreti olan 215.000 kuruşun bu yılın melbusat havalesine mahsuben ödenmesi.....” (TFR.I.AS. 3379)

“Üçüncü Ordu asker ve zabitlerine yağmurluk imali için Karamürsel fabrikasından alınacak 30 bin metre kumaş bedelinden peşin verilecek 200.000 kuruşun ödenmesi hakkında Selanik Defterdarlığına yazıldığı.....”(TFR.I.AS. 3940)

5. Kredi Desteği ve Arazi Tahsisi

Fabrikanın inşası için; Karamürsel kâzasında, Cami-i Atik mahallesinde, Cami Hendeği mevki'inde bulunan on üç buçuk dönüm bahçenin satın alınması maksadıyla Ziraat Bankası'ndan 15.000 Lira kredi alınmıştır. Kredinin faizsiz olması karşılığında arazi Banka'ya rehin edilmiştir. Fabrika müdürü Mustafa Çengiç söz konusu mülkü 1873 yılında satın alarak, araziyi şirketin mülkiyetine geçirmiştir. Mustafa Çengiç'in vefatı ile Hacı Edhem Efendi müdür olmuştur. 1902'de Defter-i Hakani dairesinin başvurusu sonucunda Maliye Nezareti kararı ile şirkete aid arazinin tapusunun verilmesi için arsa kıymetinin binde on kuruş nispetinde Mukataa'ya bağlanması kararı verilmiştir. Defter-i Hakani fabrika arsasının arazi-i emiriyeye ve

öşre tâbi mahallerde olması nedeniyle bu arazilerin üzerine bina inşası halinde arazinin kıymeti nispetinde senelik bedel-i öşre tabi olması gerektiğini vurgulamıştır.

“Ziraat Bankası’ndan Karamürsel Çuka ve Şayak fabrikası şirketine ber müceb-i irâde-i seniyye-i Hazret-i Padişâhı ikraz edilen onbeşbin lira mukabilinde mezkûr fabrikanın arâzisiyle ebniyesi’nin banka nâmına rehin ve faiz ferağı muktezây-ı irade-i seniyye-i hazret-i padişahiyle olduğu beyanıyla ol-vechile takriri İsti’ mâl idilerek tanzim olunacak senedatin irsalı Ticaret ve nafi’a nezâretinden iş’ar olunmuş ve kayıdda le’t-el-müraca’a Karamürsel kâzasında cami-i Atik mahallesinde cami’ hendeği mevki’inde bir kıt’ada onüç buçuk dönüm bağçenin mülk-i eşcârıyla arazi-i ahiriyeden zemini için be sene eşrâfında Çengiç Mustafa Beg nâmına 2 Receb sene 310 tarihinde sene-i hakani verildiği tebeyyün etmiş ve mezkûr kazâda Boz Burnu nâm mahalde bir kıt’a da üç dönüm bağçe yeriyle mülk eşcârının şirket-i mezkûre malı olmak üzere müdür-ü Lâ-hak Hacı Edhem Efendi uhdesinde olduğu ibraz olunan Haziran sene 318 tarihli iki kıt’a muvakkat ilmuhaberden müslefâd olmuş ise de dahil olduğu defterin vürûduyla henüz sened-i aslisi verilmemiş ve mûmâ ileyh Mustafa Beg şirketin ol vakit müdürü olduğu halde mukaddemâ vefat itmiş olmasına ve meriyyeti musaddak olan şirket-i mezkûre mukavelenâme-i esâsinin birinci maddesine nazıran mûmâileyh Çengiç Mustafa Beg hâli hayatındâ mezkûr fabrika arsasını şirkete devr ve fûruht iderek şirketin malı olmak üzere nâmına sened itâsı caiz ve mesbuk-ül-emsal olmayub doğrudan doğruya şirket nâmına sened itâsı ise mukata’a tahsisi için ale’l-usul şûrây-ı devletce karar ittihâziyla tebliğe mütevakkıf ve oda dikkate muhtac olduğundan hükm-ü irâde-i seniyyenin bilâ te’hir icrası zımında salif’üz-zikr fabrikanın onbeşbin lira mukâbilinde müdür-ü lâ-hakkı bulunan Hacı Edhem Efendinin takririyle ziraat nafi’ası malı olmak üzere mezkûr banka müdür-ü umumisi sıfatıyla Ticâret ve Nafi’a nazırı Devletlü Zühtü Paşa hazretleri na’mına ve faizi ferağı muamelesi icrâ olunduğu cihetle mezkûr fabrikanın şirket namına sened verilmek üzere yalnız hali hazırı itibâriyle arsası kıymetinden binde on guruş mukataaya rabtının Şûray-ı Devletce bi’l-müza’kere taht-ı karara alınması lüzumu iş’ar kılınmıştır.....” (BEO 2051.153757.2)

Şirket arazisinin Mukataa’ya bağlanması hususuna şirket itiraz etmiştir. Emsal fabrikaların arazi tesisi konusunda yapılan işlemlere müracaat edilmiştir. Kağıt, İspirmeçet mumu ve Şirket-i Hayriye mukavele ve nizamnameleri incelenmiştir. Şirket arazilerinin Mukataa’ya raptı ve şirket namına tapu verilmesi gibi uygulamaların yapılmadığı görülmüştür.

“Karamürsel’de inşagerdemiz olan fabrikanın mukataaya rabtı hakkında defter-i hakani nezâretinin iş’arı üzerine ticâret ve nafi’a nezâretiyle bil-muhabere ol babda bazı mütelaatı havi irsal olunan tezkere şûrây-ı devlet mâliye daire-i aliyesinde taht-ı tezkere alınmış ve ancak istifâr olunan ahette nazar-ı itibara alınmayarak esâsen ziraat nafi’asından ikrazı emr ve ferman cenâb-ı mülûkâre iktizâsından bulunan on beş bin liranın bir takım esbâb-ı mani’a-i seririyle adem-i itâsı cihetine gidildiği istihbar kılınmış ve halbuki mezkûr akçenin ikrazı hususu irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişahi ile kesb-i kat’iyyet itmiş bir keyfiyet olub olbâbda beyan-ı mütealâya hacet olmadığı der kâr bulunmuş olmağla ol bâbdaki evrâkın şûrây-ı devlet mülkiye daire-i aliyesinde tedkik ve bu hususta vuku’ bulacak ifâdâtımızın istima’ıyla şirket-i acizânemizin mağduriyetinden muhafazası hususuna müsaade celbiyle cenâb-ı riyâset penâhileri şâyân buyurulması istirham olunur. Ol bâbda ve her halde emr ve ferman hazret-i menleh-ül-emrindir. Karamürsel fabrikası Şirket-i Osmanisi na’mına şirket-i mezkûre müfettişi Mustafa.” (Ş.D,2722/18).

“Karamürsel Çuka ve Şayak fabrikası arsasının mukataaya rabtı ile icab iden senedinin tanzim ve itâsı hakkında vaki’ olan istida üzerine Defter-i Hakani be Nafi’a Nezâret-i Celileleriyle cereyan iden muhabereyi şamil tezkerelerle melfufları bu bâbda emsâl olub olmadığının mevzuhan arz ve iş’arı âliyesiyle divana havale buyurulmasıyla tesis ve inşâları karin-i müsaade-i seniyye-i hazret-i padişahi olan kağıd ve ispiirmeçet mumu fabrikaları ve şirket-i Hayriye mukavele ve nizamnâmelerine müracaat olundukda kağıd fabrikası

mukavelenâmesinin ikinci maddesinde fabrika inşası için münasib görülecek mahall-i arazi-i emiriyeden olduğu halde meccânen kendisine verileceği ve ashabı uhdesinde bulunduğu takdirde hükümet-i seniyyenin muavenet ve müzâhiriyetle bedeli sahib-i imtiyaz tarafından bi't-tediye mübayaa idileceği muharrer ise de arazi-i emiriyye veya kıymetiyyeden olan arazinin ba'd-el-iştirâ bedel-i öşr veya mukataa-i zemine rabt olacağına dair mukavele namede ispirmeçet imâline mahsus fabrika hakkındaki nizamnâme ile şirket-i hayriyenin fi. 23 Safer sene 302 tarihli şerefsâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i padişahi hükm-ü celbiyle tevfikân mevkii icraya konulan mukavelenâmesinde de buna müteallik kayd ve işâret görülememiş olduğu gibi bâ imtiyaz-ı mahsus tesisi iden ticâret şirketleri tarafından inşâ kılınan fabrikaların mebni olduğu arazinin mukataaya rabtıyla mensub olduğu şirket nâmına sened itâ olunmasına dair bir karar kaydı dahi bulunamamış ve evrâk-ı muhavvele takımıyla takdim ve iade kılınmış olmagin emr ve ferman hazret-i menleh-ül-emrindir.” (ŞD,1594/2).

Şirketin arazisinin Mukataa'ya bağlanması kararı 1903'de iptal edilmiştir. Alınan kredinin 10 yıl süresince %6 faizle Ziraat Bankası'na ödenmesi, Şûrây-ı Devlet tezkiresi ile kanunlaştırılmıştır.

“Karamürsel Çuka ve Şayak Fabrikası Şirket-i Osmaniyesi namına Ziraat Bankası'ndan onbeşbin liranın ikrazı hakkındaki arz-ı istirhamları üzerine teslihât ve muavenet-i lâzimenin ifasına irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhi şerefmüteallik buyurularak emr ve ikraz taht-ı karara alınmış ve fabrikanın terhini için muktezi muamele defter-i hânece bi'l-ahire yalnız ale'l-usûl fabrikanın mukata'aya rabtıyla şirket nâmına senedinin itâsı hususu kalmış iken şûrây-ı devletce mebalîği merkümenin ikrazı cihetine gidilmemiş olduğundan bahisle keyfiyetin yeniden tedkik ve müzâkeresi ve fabrikanın mukataaya rabtıyla senedinin şirket nâmına itâsı şirket müdürü tarafından istidâ olunması üzerine bu husus hakkında şerefsâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhi hükm-ü münifi teslihat ve muavenet-i mukteziyenin ifası merkezinde ve şu muavenet sûr-u saire-i münasebede ifâsı taht-ı imkanide bulunmasına nazîren mezkûr gayr-i olan hususu bir şirket-i ticâriye nâmına itâsı muvaffak maslahat ve maksad-ı aslı ile de kâbil-i te'lif olamıyacağı cihetle fabrikanın mukataaya rabtı zımında nizâmına tevfikân irai-ı suhûlet olmasını şûrây-ı devletden bâ mazbata ifâde olunduğu beyân-ı âlisiyle icâbının icrâsı dâme ârâyi ta'zim olan 17 Ağustos sene 319 tarihli ve ikiyüz kırk altı numaralı tezkere-i samiye-i cenâb-ı vekâletpenahilerinde emr ve iş'ar buyurulmuştur.

Mezkûr Çuka ve Şayak Fabrikası şirketine ber müceb-i irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhi ikraz edilen onbeşbin lira mukabilinde mezkûr fabrikanın arâzisi ile ebniyesinin banka nâmına rehin ve faiz ferağı muktezây-ı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhidenden olduğu beyânıyla ol cihetle icrây-ı icâbı Ticâret ve Nafi'a nezâreti celilesinden 28 Ağustos sene 318 tarihli ve onbeş numaralı tezkere ile iş'ar olunmasına mebni mezkûr fabrikanın müdür-ü umumisi Hacı Edhem Efendi'nin meblağı mezbûr 10 sene müddetle ve yüzde altı faizle maktuen tediye edilmek üzere mezkûr banka müdür-ü umumisi saftıyla Ticâret ve Nafi'a nazırı devletlü Zühtü Paşa Hazretleri namına bâ vekâlet-i devriye ve faiz beg' ve ferağ taktiri ahz ve sti'mâl olunarak bu bâbda İzmir Defter-i Hâkâni memuriyetine yazılan tahrirâtın leffiyle nezâret-i müşârünileyhâya 9 Eylül sene 318 tarihiyle cevap yazıldığı gibi mezkûr fabrikanın şirket nâmına mukata'aya rabtı hakkında şûrây-ı devletce ber karar-ı ittihazıyla tebliğe lüzûmuda tarih-i mezkûrda huzuru sami-i cenâb-ı cenâb-ı sadaretpenâhilerine nazîren muamele-i ikrâziyeye muvafakat olunmadığı anlaşıldığından şu halde ikrazın in'ikâdı itibâriyle cereyan itmiş olan ve faiz-i ferağ-ı muamelesinin hükümsüz kalması icâb ideceğine binaen keyfiyet bu bee nezâret-i müşârünileyhadan istifsar edilmiş olduğundan fabrikanın mukata'aya rabtı ve şirket nâmına kaydı salif-üz-zikr takdim kılınmış olan tezkere-i çakirânem üzerine şûrây-ı devletce ber karar-ı ittihaz olunmuş ise tebliğ buyurulması lüzûmunun huzuru sami-i dâvec-i azimlerine arzı senedât idâresinden ifâde kılınmış olmagin ol bâbda emr ve ferman hazret-i veli-ül-emrindir.” (Ş.D, 1594/2)

6. Şûrây-ı Devlet Dairesinin Rolü

Şûrây-ı Devlet teşkilatı 1868 yılında kurulmuştur. Şûrây-ı Devlet, müracaatları inceleyerek müzakere etmiştir. Yürütme işlerine karışmadan kanunların uygulanması görevini yerine getirmiştir. Kanunların menfi olarak uygulanmasına karşın, konuları ilgili birimlere iletmiştir. Mülkiye Dairesi, Maliye ve Evkaf Dairesi, Adliye Dairesi, Nafi'a-Ticaret ve Ziraat Dairesi ve Maarif Dairesi olmak üzere 5 daireden oluşmaktadır. Nafi'a-Ticaret ve Ziraat Dairesinin, Ticaret ve Ziraatın gelişmesi ile ilgili meseleler, imtiyazların incelenmesi ve müzakere edilmesi gibi görevleri vardır (Canatan ve Baş, 119-120).

Karamürsel Çuka, Şayak ve Fes fabrikasına verilen imtiyazların yazışma usulleri incelendiğinde; Gümrük ve vergi muafiyeti hususlarında Ticaret ve Nafia Nezareti, Gümrük Emni, Rüşumat Emni, Maliye Nezareti gibi birimlerden konu ile ilgili görüşleri alınmıştır. Şirketin kredi kullanımı ve şirket arazisinin mukataa'ya raptı konusundaki yazışmalarında, Defter-i Hakani Nezareti, Mülkiye Dairesi, İzmit Mutasarrıflığı gibi kurumlarla istişarelerde bulunulmuştur. Müzakere edilen meselelerde nihai karar merci Şûrây-ı Devlet meclisidir.

Üretim aşamasında hammadde ithaline muafiyet sağlanması konusunda benzer uygulamaların varlığı göze çarpmaktadır. Mehmet Raif Bey, İstanbul'da hırdavat fabrikası kurmak maksadı ile Gümrük vergisi muafiyeti talep etmiştir. Fabrikada kullanılacak makine, teçhizat ve hammaddenin bir defaya mahsus gümrük vergisi ödemediği ithaline izin verilmiştir. Salih Münir Bey İstanbul'da porselen fabrikası inşa edecektir. Şirketi İthalat ve ihracat faaliyetlerinde 15 yıl süresince gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. (Damlıbağ, 2013;216)

7. Sonuç

Karamürsel Çuka, Şayak ve Fes Fabrikası yerli özel sermaye teşekkülü ile 1893 yılında inşa edilmiştir. Fabrika kuruluşundan itibaren, 15 yıl süresince emlak vergisinden ve ithal edilen boya, koyun yünü gibi hammaddelerin ithali için gümrük vergisinden muaf edilmiştir. Gümrük vergisi muafiyeti hususu, rüşumat emininin olumsuz görüşüne rağmen 1896 yılında Şûrây-ı Devlet Meclisi'nin kararı ile onaylanmıştır. Yurtiçinde sanayinin geliştirilmesi ilkesi bu kararın verilmesinde etken olmuştur. Fabrikanın arazi tahsisi için Ziraat Bankası'ndan aldığı faizsiz kredinin, 10 yıl vadeli %6 faiz mukabilinde geri ödenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Kredi karşılığında bankaya rehin edilen fabrika arazisinin Mukataa'ya bağlanması kararı iptal edilmiştir. Devlet teşviklerinden farklı bölgelerde özellikle İstanbul çevresinde kurulması planlanan şirketler de yararlanmışlardır. Şûrây-ı Devlet kendisine yapılan muafiyet taleplerini ilgili birimlerle yazışarak değerlendirmiştir. Şûrây-ı Devlet belgeleri incelendiğinde merkezi devletin karar alma mekanizmasındaki etkinliği göze çarpmaktadır. Yerli sanayinin gelişimi konusunda; teknoloji transferi, sermaye yetersizliği, hammadde darlığı, girişimci sayısının azlığı gibi sorunlar teşvikler vasıtası ile giderilmeye çalışılmıştır. Devlet sermayesi ile kurulan fabrikaların yabancı işçiler ve makinelerin istihdamı ile işletilemez hale gelmesi, özel sektörün teşvik edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Kaynaklar:

Bayram, Nazır ve Gülsoy, Ufuk (2009), **Türkiye'de ticaretin öncü kuruluşu : Dersaadet Ticaret Odası, 1882-1923**, İTO Yayınları, İstanbul

Bozdemir, Mustafa (2011), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız**, İTO Yayınları, İstanbul.

Canatar, Mehmet ve Baş, Yaşar (1998), “Şûrây-ı Devlet Teşkilatı Ve Tarihi Gelişimi”, **Otam**, 9, 111-148.

Damlıbağ, Fatih (2012), “Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, 62/2, 197-222.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1998), “Osmanlı İmparatorluğunda Bilim, Teknoloji ve Sanayide Modernleşme Gayretleri”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, 2, 1-22 .

Kal'a, Ahmet (2003) “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme” ,**Talid**, 1, 245-266.

Pamuk, Şevket (2009), **Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İş Bankası Yayınları, İstanbul

Selen, Ufuk (2009), **Tüm Yönleriyle Gümrük İşlemleri**, Ekin Yayınları, Bursa

Seyidanlıoğlu, Mehmet (2009), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, **AÜ.DTCF Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi**, 46, 53-69.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

Bab-1 Ali Evrak Odası Belgeleri (BEO): 615.46085.1, 615.46085.3, 615.46085.4, 894.066.98.91, 2051.153757.2

İradeler, Ticaret ve Nafia Belgeleri (İ. TNF): 6/4

Teftişat-ı Rumeli Evrakı, Rumeli Müfettişliği, (TFR.I.AS.): 3443, 3349, 3379, 3940

Şûrây-ı Devlet Belgeleri (Ş.D): 1594/2, 2722/18

Extended Abstract

The aim of the study is to examine the support that it provides to the private sector of the Ottoman Empire. Karamürsel domestic woolen textiles in 1893 was built with private capital. Since the establishment of the factory paint and imported from property taxes for 15 years, for the importation of raw materials such as sheep's wool have been exempted from customs duties. The factory has been taken the loan from the Bank for purchase of agricultural land. The allocation of land for the factory, an interest-free loan from the Agricultural Bank, for a term of 10 years at 6% interest to be repaid by paying required. Credit in return for pledges to the Bank, the factory, which was cancelled on the grounds of the decision to mukataa. The development of the domestic industry; technology transfer, lack of capital, shortness of raw materials, the entrepreneur has been tried to be solved by means of problems such as the lack of incentives. The state capital was founded with the employment of foreign workers and of the factory can be run with the machine, although it has resulted in the promotion of the private sector. The study examined the papers in the State Archives of region.